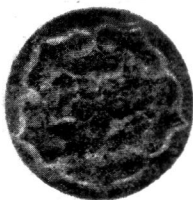

BEVEZETÉS

A táblák.

Az Apor-kódex 7 mm vastag, hosszanti erezetű bükkfa-táblákba van kötve. A felső tábla nagysága 220 mm×145 mm, az alsó tábláé 217 mm×149 mm. A könyv nagysága 208 mm×140 mm. A táblák éle a bordánál kívül, a többi három oldalán belül le van csiszolva. A táblákat vaknyomással díszített barna borjúbőr-borítás takarja. A bőr a táblák élén köröskörül elkopott, erősen szakadozott, töredezett, a felső tábla közepén fel van szakítva. A bőrborítás a hátsó tábláról és a bordáról levált, úgyhogy azok jól megvizsgálhatók. A fatáblák külső élén a kapcsok számára mélyedések vannak vágva. A felső tábla alsó kapcsának sárgaréz-anyája sértetlenül megvan, a felső kapocsból csak két sárgaréz-szeg maradt ránk. Az alsó tábla kapcsainak sárgaréz szorító lemezkéje csak alul van meg, felül itt is csak a szegek láthatók. A kapcsok pántjai borjúbőr-szíjakkal voltak a táblához erősítve. A pántok maguk elvesztek. A kapcsok alakja, elhelyezése és felerősítésének módja nagyon hasonlít a Guary-, Lázár Zelmaés-Lányi-kódex kapcsaiéhoz. Az Apor-kódexével egyező alakú kapcsot találunk még Sylvester János Testamentumának 1581-ből származó tábláján is (az Országos Széchényi-könyvtárban). A könyvkötő a táblák díszítésére növényeket ábrázoló vésett pecséteket használt. A tábla beosztása az élékkel párhuzamos. A középső téglalap alakú mezőny három részre oszlik. A részeket egymástól hármassal vonalozó vassal kétszer egymás mellé préselt hatos vonalozás választja el. A középső mezőnyt átlóirányban felosztott üres mezőnyök kapcsolják a késői renaissance-mintával ékesített kerethez, amelyet a tábla szélén kis, ú. n. Luter-

rózsákkal ritkásan kirakott keskeny üres mezőny szegélyez. A mezőnyöket két vékonyabb vonal között húzódó vastagabb vonal választja el egymástól. A borda beosztása is három részre tagolódik. Az egyes részek között a bordazsinórok alkotják a határt. A részeket itt is hármas vonal keríti. A tábla díszítésére használt pecsétek mintái a következők: 1. a tábla közepén nagy rózsza hármas szíromgyűrűvel; 2. a középső mezőny két végénél lábbal egymásnak fordulva 2—2 virág, levélkoszorúval és terméssel; 3. a keret alsó és felső sávjában renaissance folyó-díszítmény akanthuslevél-elemekből, fűrészszélű palmettákból egyéni átalakítással; 4. a keret két oldalán ugyancsak renaissance folyó-díszítmény, akanthuslevél-elemekből; 5. a táblákat szegélyező mezőnyökben kis rózsák; 6. a borda lábánál és fejénél négyzetes mezőket kitöltő, átlók irányában szimmetrikus területű levéldíszítmény; 7. a borda középső mezőnyének ornamentikájáról csak annyit lehet megállapítani, hogy az szintén növényi elemekből áll, és hogy rajza különbözik az itt felsoroltaktól.

1.

2.

3.

4.

5.

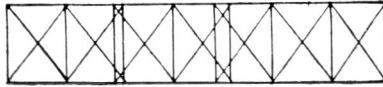

6.

A tábla beosztása s a pecsétek elhelyezkedése:

Az alsó táblán a pecsétek elhelyezkedése egyezik azoknak a felső táblán való elhelyezkedésével, csak a keret felső sávjában különbözik:

A bőrborítású fatáblák vaknyomásos díszítésének az a módja, melyet az Apor-kódex tábláin látunk, egyezik a XV. század végi és a XVI. század eleji képprereseléses tábladíszítés általános szokásaival. A táblák főbeosztása ebben az időben kettős, hármas, vonalozó vassal vont egyenes vonásokkal történt. A középső mezőny az azt körülvevő keret szélességétől és számától függően hol kisebb, hol nagyobb, több vonallal mezőnyökre osztott, melyekben pecsétek helyezkednek el (H. Loubier, *Der Bucheinband von seinen Anfängen bis zum Ende des 18. Jahrhunderts.*² Leipzig, 1926. 99). A pecsétek mintái a XV. században javarészt állatminták. Ezeket a század végefelé növénydíszek szorítják ki (Loubier i. m. 101, Hunyadi József, *A magyar könyvkötés művészete a mohácsi vészig.* Bp., 1937. 24).

Az Apor-kódex táblájának főbeosztásához hasonló táblabeosztást találunk a latin, főleg azonban a magyar kódexek kötésén. Távolsági hasonlóságot mutatnak a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-könyvtára 143., 148., 179., 224., 240., 262., 275., 359., 369. és 397. számú latin kódexeknek (I. E. Bartoniek, *Codices Latini medii aevi.* Bp., 1940). XV—XVI. századi táblái, egy olasz tábla (W. J. Fletcher, *Foreign bookbindings in the British Museum.* London, 1896. VIII. tábla), két gráci kötés 1531- és 1566-ból (Sammlung Bibliothekwissenschaftlicher Arbeiten 46. füz. III. tábla), a kőszegi szőlőhegyek telekkönyvének 1552-ből származó táblája (Végh Gyula, *Régi kőszegi könyvkötések.* I. tábla. Az Országos Széchényi-könyvtár kéziratárában.) stb. Egészen közeli hasonlóságot mutatnak azonban a magyar kódexek közül a Guary-, Lányi-, Virginia- és Lázár Zelma-kódexek táblái.

A pecsétformák koronként és műhelyenként különbözők voltak, úgy-hogy ennek alapján nagy valószínűséggel lehet következtetni a kötés származására. Egy-egy motívumnak több változatát is ismerjük: az Apor-kódex díszítő mintáinak változatait is megtaláljuk több hazai és külföldi kötésen. Az említett 1. és 5. számú rózsa változatait a XV—XVI. században Európaszerte használták: az 1. változata megvan többek között a Virginia-kódex tábláján, az 5. változata a Guary-kódex kötésén. A kis

rózsa a bártfai könyvkötők egyik kedvelt pecsétje is. A 4. minta változata látható a Virginia-, a 6. változata a Virginia-, Lázár Zelma- és Érsekújvári-kódexek tábláján. A 3. motívumnak két változatát is megtaláljuk egyik kései kötésű Corvinán (K. K. Hofbibliothek. Bucheinbände. Wien, é. n. XIV. tábla, és H u n y a d i i. m. XVI. tábla).

Megtaláljuk azonban az Apor-kódex motívumainak teljesen azonos párját is a Lányi-kódex tábláin. A 2. minta a Lányi-kódex középső mezőnyében, a 3. a keret felső és alsó sávjában, az 5. a táblák szegélyén, a 6. a keret két oldalán szerepel. A Lányi-kódex díszítésének minden motívuma megvan az Apor-kódex tábláin. A Lányi-kódex tábláinak beosztása és pecséteinek nagysága is egyezik az Apor-kódexével. Nagyon valószínű ezért, hogy a két kódexet egy műhelyben kötötték, talán nem is nagy időközben egymástól.

A kötés helyére és idejére vonatkozólag csak sejtéseink lehetnek. Támponatul szolgálhat az említett Corvina kötése. Tábláinak beosztása és két pecsétje nagyon hasonlítanak az Apor-kódexéhez. A Corvinát okleveles adat szerint 1515—1517 között kötötte egy budai könyvkötő (i. m. Einleitung, 39). A másik támponatot Gazius Patavus humanista 1508-ban Thurzó Zsigmond váradi püspök számára írt „De tuenda et proroganda . . . iuventa Libellus“ című kéziratának kötése (St. H e g e d ü s, *Analecta recentiora . . . Bp.*, 1906. 144; a kötés fényképe¹ a 125. l. előtt) nyújtja. Táblájának beosztása hasonló, növénydíszű pecsétje pedig a hasonmás alapján azonos lehet az Apor-kódex táblájának beosztásával és 3. motívumával. Mivel Thurzó püspök 1512-ben meghalt, s mivelhogy Gazius 1511-ben Budán írt (i. m. 129—31), feltehető, hogy a kéziratot 1508—1512 között Budán kötötték.

A kötés.

A táblákat a könyvhöz két borda- és két oromzsinór erősíti. Ezek anyaga fehérre cserzett szarvasbőr. A bordazsinórok az ívek vastagságában hosszában kettévágott 9—11 mm széles szalagok; felvágatlan végeik egy-egy faszeggel a táblák külső oldalába vésett mélyedésekbe vannak erősítve. Az oromzsinórok 6—7 mm széles szalagok; végeik ugyancsak faszeggekkel a táblák sarkaiba ferdén metszett barázdákba vannak beleerősítve. A zsinórok elhelyezkedésének távolsága alólról fölfelé számszámítva 0—75—145—210 mm. A kettős fűzőfonál az ívből a bordazsinór vágásán kilépve azt alulról megkerüli, majd a vágáson keresztül

¹ Valószínűleg 1 : 2 arányban kicsinyítve.

ismét visszatér. Az ív felfűzése után az oromzsinórokra hurkolódik. A fűzőfonalak fehér hurkai között az oromzsinórt bordóra festett négyes kenderfonál díszíti. A fűzőfonalak egy-egy fehér csikjához 2—2, az alsó oromzsinóron azonban az első és utolsó csikhoz 3—3 íveket felfűző fonál kapcsolódik. Így az oromzsinór fehér-vörös csikjai is támaszt nyújtanak a kódex eredeti ívszámának a megállapításához: az alsó zsinór 9 és a felső 10 fehér csikjához 20 íveket felfűző fonál csatlakozik. Ezek közül néhány már leszakadt az oromzsinórról. A borda és az oromzsinórok között a fűzőfonalak lánckötéssel tartják össze a fasciculusokat. A fűzőlyukak távolságai 5—35—70—140—170—200 mm. Az íveket a könyvkötőnek a fűzés megkezdése előtt kellett körülvágnia, mivel azokat a bordazsinórhoz is és az oromzsinórhoz is ugyanaz a fonál erősíti. A fátáblákat a zsinórok között három 22—24 mm széles bőrszalag fogja össze.

A kötésnek kedvelt módja ez a XV—XVI. században. Így van kötve többek között pl. a Magyar Nemzeti Múzeum CodLat. 253. jelzetű kódexe is (l. B a r t o n i e k i. m.). Ugyanezt a kötési technikát mutatják magyar kódexeink közül a Virginia-, Lázár Zelma-, Lányi- és Guary-kódexek (az utóbbi kettőt restaurálták).

A táblák belső oldalára ragasztott papiros mind elöl, mind hátul jórészt le van tépve. A rongálásnak elég régen kellett történnie, mert már A p o r P é t e r a papiros megmaradt szélére, a tábla jobb oldalára írta a nevét.

A könyv mai állapota.

A kódex mai állapotában csonka. Eredetileg 20 fasciculusból állott, ezek közül azonban ma már több hiányzik, és a meglevők közül is sok csonka. V o l f (Nytár, VIII. k. XXXV. l.) és utána C s ű r y is (A Székely Nemzeti Múzeum régi kéziratáiból: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerk. C s u t a k V i l m o s. Sepsiszentgyörgy, 1929. 95) említik a pusztulást, amely a kódex elejét érte, de a veszteséget pontosan nem állapítják meg. V o l f a Vulgátával való összevetés után a hiányt hozzávetőlegesen 20—21 levélre teszi (i. h.). A fűzőfonalak tanúsága szerint azonban elöl három teljes fasciculus elvesztett. A fonalakhoz ma már csak az ívek hajtásának szakadozott foszlányai tapadnak. Az ezután következő fasciculusok csonka levelei közül többnek nincs meg a párja. A további ívekből is vesztek el levelek; erről számot ad V o l f is. A XIII., XIV. és XV. fasciculus minden levele,

a XVI-iknak pedig 3 levele részben késsel, részben ollóval ki van vágva. Az így kivágott levelek száma nem 26, mint ezt V o l f mondja (i. h.), hanem 27. A könyv végén is hiányzanak levelek. A hiányt itt is a fűzőfonalak segítségével lehetett megállapítani. A két utolsó fasciculusból csak egy levél maradt meg.

A könyv első 12 fasciculusa sexternio: 6—6 ikerlevélből áll. Az V. fasciculus kivételesen septernio: 7 ikerlevélből áll, illetőleg állott. A hiányzó első három fasciculus sem lehetett kisebb sexterniónál. Az egyik fűzőfonál mellett sikerült is hat levélpár hajtásának maradványait megszámlálnom. — A kódex második részét quaterniók alkotják. Itt is van azonban egy kivétel: a XVIII. fasciculus ternio: csak három ikerlevelet tartalmaz. A két utolsó fasciculus is quaternio volt: mutatják még ezt a fűzőfonál mellett ránkmaradt papirosrészecskék.

A kódex mai állapota a következő:¹ —3VI + VI (—1, —11, —12) + VII (—1, —2, —13) + VI + VI (—9, —10, —11, —12) + 2VI + VI (—1, —2, —3, —10, —11) + VI (—12) + VI—3IV + IV (—1, —7, —8) + IV + III + IV (—2, —3, —4, —5, —6, —7, —8) —IV. Vagyis a kiadásunk lapszámozása szerint hiányzik az első lap előtt 37, a 18. és 19. lap között 4, a 38. és 39. között 1, a 80. és 81. között 4, a 128. és 129. között 3, a 140. és 141. között 2, a 164. és 165. között 1, a 188. és 189. között 25, a 156. és 157. között 2, a 228. után 15 levél. A kódex tehát eredetileg 208 levélből állott; ebből 92 levél, vagyis az egésznek több mint kétötöd része (44%) elveszett. A veszteség azonban még ennél is nagyobb, mert 21 levél (1—42. lapok) nagyon csonka, csak felső belső sarkuk van meg, a 131. lap. külső alsó sarka le van tépve, a 81. lapnak pedig a közepéből kiesett egy jó darab.

A kódex elejét a pusztulás nem sokkal azelőtt érthette, mikor a könyv C s e r e y J á n o s birtokába került, mert a szakadás még új és a felső lapok tiszták: a bepiszkolódás ellen nemrég még védve voltak. Az utolsó lapok már régebben kiszakadhattak, mert a hátsó levél már gyűröttebb, kopottabb.

Feltehető, hogy a kódex elveszett első 37 levelén a hiányzó I—XXX. zsoltár szövegén kívül terjedelmesebb más szövegek is lehetnek. A zsoltárok ugyanis aligha töltöttek be annyi helyet. Nem tudhatjuk, hogy a kivágott leveleken volt-e írás. A XVI. fasciculus kivágott első levelének maradványán mindenesetre találunk írásnyomokat. Lehet,

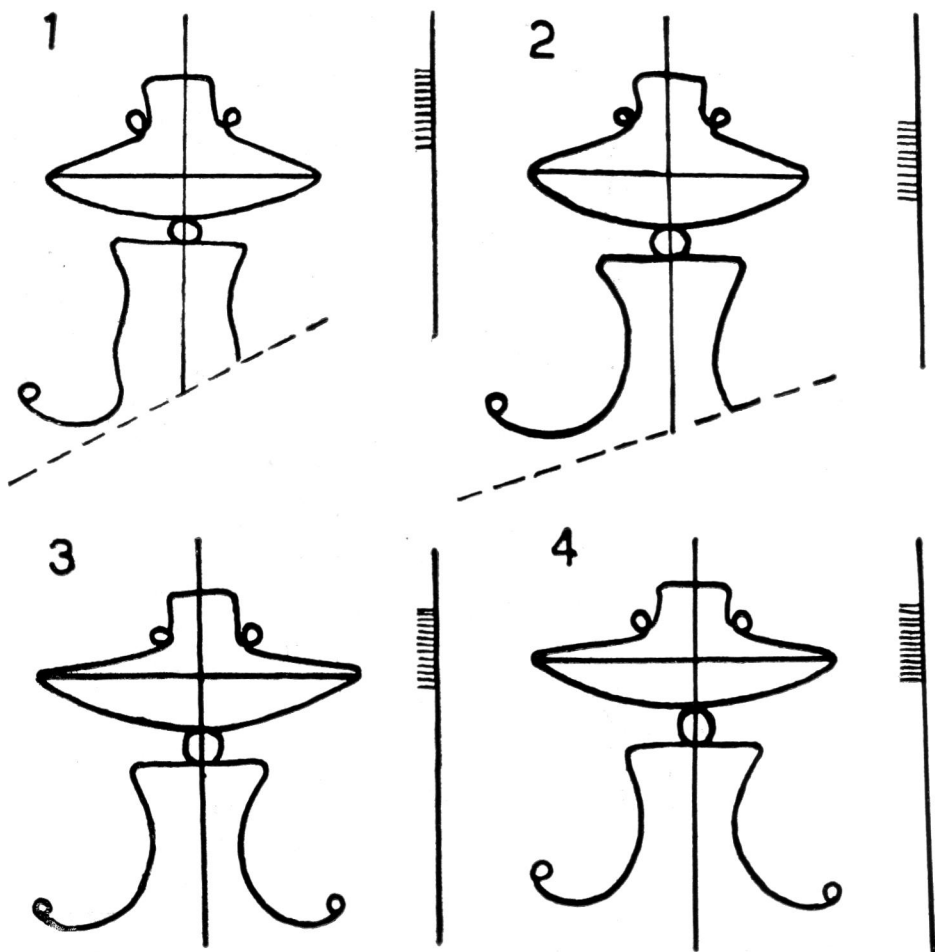
¹ A római számok terniót, quaterniót, sexterniót, septerniót, a — jel hiányt, a zárójelben levő számok a fasciculusok leveleit jelölik.

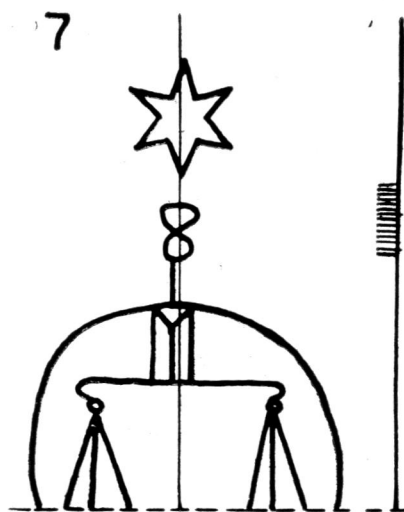
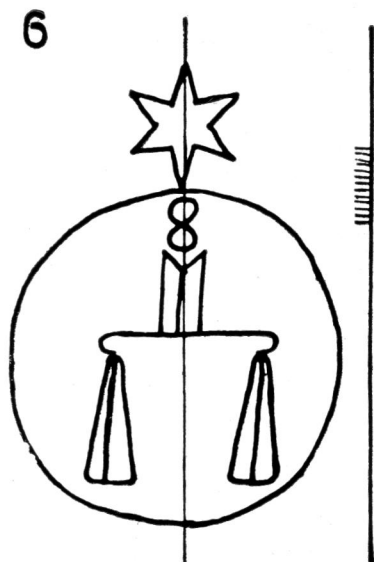
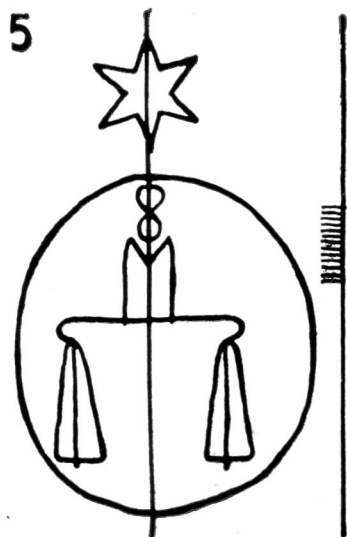
hogy a kódex legvégén kitépett levelek iratlanok voltak, mert a szöveg már a meglévő utolsó lapon hirtelen megszakad.

A papiros.

A könyv papirosának nagyon sokat ártott a nedvesség. A kódex többször teljesen átnyirkosodott és meg is penészedett. A tinta sokhelyütt szétfolyt a vizes papiroson: nagy barna, sárga foltok keletkeztek, melyek alaposan megnehezítik az olvasást. Különösen a 25-ikkel kezdődő száz lap rongálódott meg nagy mértékben.

A kódex papirosában található vízjegyek a papiros szitaoldaláról nézve:

Elhelyezkedésük:

1. IV.¹ 10 : 3 (17 : 3), 7 : 6 (11 : 9); V. 11 : 2 (37 : 19), 5 : 8 (25 : 31);

¹ A római számok az ıvek, az arab számok az egyes ıvekben a levelek sorszámát, a zárójelben levő számok kiadványunk lapszámait jelölik.

2. V. 4 : 9 (23 : 33);

3. XVII. 4 : 5 (205 : 207), 7 : 2 (211 : 201);

4. XVIII. 3 : 4 (219 : 221);

5. VI. 1 : 12 (41 : 63), 3 : 10 (45 : 59); VII. 0 : 4 (0 : 71), 0 : 2 (0 : 67), 5 : 8 (73 : 79); VIII. 5 : 8 (89 : 95), 9 : 4 (97 : 87); XII. 4 : 9 (171 : 181), 5 : 8 (173 : 179);

6. VI. 5 : 8 (49 : 55); VIII. 12 : 1 (103 : 81); IX. 1 : 12 (105 : 127), 8 : 5 (119 : 113), 10 : 3 (123 : 109); X. 0 : 12 (0 : 141), 5 : 8 (131 : 137), 9 : 4 (139 : 129); XI. 4 : 9 (149 : 159), 5 : 8 (151 : 157), 0 : 1 (0 : 143); XII. 1 : 12 (165 : 187);

7. XVI. 2 : 7 (189 : 198. 1. után kivágott levél maradványán).

A XIII., XIV. és XV. fasciculusok kivágott leveleinek maradványai az említettektől különböző jegyek nyomait mutatják. Elhelyezkedésük: XIII. 7 : 2, 5 : 4; XIV. 7 : 2, 5 : 4; XV. 8 : 1, 6 : 3.

A könyv negyedrért ivnagysága miatt a vízjegyek a papiros hajtásába esnek, ezért egy vízjegy két levélen látható.

Az 1. és 2. jelzett vízjegyű papirosok bordázata azonos: hosszanti bordázásuk (vergeurs) 10 mm-en 10, a keresztbordák (pontuseaux) egymástól való távolsága 33 mm. A papiros vékony, fehérés árnyalatú. A vízjegy segítőbordán nyugszik. — A 3. jelzett vízjegyű papiros (205) hosszanti bordázása 10 mm-en 12, a keresztbordák távolsága a lap alsó szélétől a felsőig, a hajtásban számítva 26—56—86—116—147—177—205 mm. A 4. jelzett vízjegyű papiros (219) bordázata, nem számítva a 2. és 3. keresztborda 1—1 mm-es eltérését, azonos a 3. jelzett vízjegyű papiroséval. Mindkét papirosfajta vastagabb, szürkés árnyalatú. A vízjegyek a negyedik keresztbordán függnek. — Az 5. jelzett vízjegyű papiros (59) hosszanti bordázása 10 mm-en 12, a keresztbordák távolsága 4—35—66—95—120—143—171—203—205 mm. A 6. jelzett vízjegyű papiros (49) hosszanti bordázása 10 mm-en 12, a keresztbordák távolsága 8—41—70—100—125—150—177—205—206 mm. E két utóbbi papirosfajta vastag, rózsás árnyalatú. A vízjegy az ötödik keresztbordán, segítő bordán nyugszik. — A 7. jelzett vízjegyű papiros (189) hosszanti bordázása 10 mm-en 12, a keresztbordák távolsága 14—44—83—110—139—179—205 mm. Papirosa vastag, merev, fehérés árnyalatú. A vízjegy a negyedik, segítőbordára van fűzve.

Az 1. és 2., a 3. és 4., továbbá az 5. és 6. jelzett vízjegyek nyilván egymás változatai. Az 1—4. jelzett bíboros kalap vízjegyek összevethetők Briquet 3401. számú vízjegyével, melynek előfordulásai: Bergamó 1498, változata Udine 1498, Würzburg 1500, Ferrara 1503, Verona

1512, Velence 1504; ivnagysága 32 cm×43 cm (Les filigranes. Paris, 1907. I, 222—3). Összevethetők továbbá *L i c h a ĉ e v* 3360. számú vízjeggyével, mely Oroszországban egy 1523. május 5-ikével keltezett papirosban kerül elő (Paleografičeskoe značenje bumažnych vodjanyh znakov. S.-Peterburg, 1899. I, 394—5). A bíboros kalap vízjegy változatait megtaláljuk magyar kódexeinkben is. Így megvannak Ráskai Lea kódexeiben: az 1510-ben írt Margit-legendában; az 1514—1519-ben írt Cornides-kódex 191. és 196., 180. és 183., 194. és 193. levelében; az 1521-ben írt Apostolok méltóságáról szóló könyvecske 4. és 1., 13. és 12., 17. és 16., 19. és 22. levelében, melyek közül az utóbbi azonos *L i c h a ĉ e v* 1434. számú, 1519-cel keltezett papirosával (i. h. 142). Találunk még ilyen vízjegyet a Sándor-kódex 17. és 16. levelében is. — A 7. jelzett mérleg összevethető *B r i q u e t* 2586. számú vízjeggyével, melynek előfordulásai: Firenze 1505, változata Seyboltsdorf (Bajorország) 1505; ivnagysága 28 cm×43 cm. Magyar kódexeink közül az 1514—1519 között írt Cornides-kódex 12. és 3., 6. és 9., valamint a XVI. század első negyedében írt Weszprémy-kódex 61. és 58., 66. levelében vannak meg e jegy változatai. — Az 5. és 6. jelzett mérleg vízjegyek feltűnő sajátja, hogy a nyolcas, mely a csillag és a kör között szokott elhelyezkedni, itt a kör belsejében van, közvetlenül a mérleg nyelve fölött. Ilyen alakú mérleg vízjegyre egyebütt ezideig nem találtunk példát. Nem lehetetlen, hogy hazai papírmalomban készültek (vö. *F i t z J ó z s e f*, Hess András. Bp., 1932. 89—91).

A l a p b e o s z t á s.

A kódex lapjainak a beosztása változó. Az 1—36. lapig sem az írástükör körülkerítésének, sem a sorok megvonalozásának nyomát nem találjuk. A felső margó szélessége 8—15, a belső 25—35 mm között laponként változik. A sortávolság is különböző: 4—8 mm között ingadozik. Itt egy-egy lapon a sorok száma is változó lehetett. A 37. lapon már látjuk a sortávolságok egyenlő elosztására (7 mm) való törekvés. A 38. lapon megjelenik a vonalozás. A 37. és 38. lapon a margószélességek még egyeznek a megelőző lapokéival. A lapoknak az az egyenletes beosztása, melyet a kódex javarészában láthatunk, a 39. oldalon kezdődik. Ez ívváltozással van összefüggésben. A levelek peremét apró tűszúrások kerítik. Ezek azt a célt szolgálták, hogy a lapok beosztásakor a vonalozónak pontos s minden lapon azonos irányt mutassanak. A vonalozásnak e módjáról olv. *W. W a t t e n b a c h*, *Das Schriftwesen im Mittelalter*. Leipzig, 1871. 137.) Az írás tükre 155 mm×102—105 mm, négy

oldalt hosszabb vonásokkal bekeretezve. A lapok jobb szélén kisebb túlírások vannak. A margó köröskörül 250—270 mm széles. A belső margó szélessége 10, illetőleg 14 mm. A sorszélesség 6 mm. A sorok száma egy lapon 25. — A 189—98. lapig az írástükör nagysága 150 (a 189. lapon 135) mm×82, illetőleg 89 mm. A tükör jobb és bal oldala kettős 4—5 mm közü vonallal van lezárva. A margó szélessége felül 18—25, alul 35—40, oldalt 25—30 mm. A 189. lap sortávolsága változó: 6—9 mm, a sorok száma 18. A többi lapon a sortávolság 7 mm, a sorok száma 20. — A 199—217. lapig a tükör nagysága 134 mm×96 mm. Az írásnak négy hosszabb vonal szab határt. A felső és külső margó 25—28 mm, a belsők 20—20, az alsó 45 mm széles. A sorszélesség egyenetlen: 8—10 mm között változik. A sorok száma 14. — A 127. lap tükre az előzőkénel valamivel rövidebb. — A 288. lap tükre 128 mm×92 mm, margószélessége azonos az előző lapokéval, de alul 53 mm. A lap végig van vonalozva, de a vonalozás más beosztás szerint történt, mint az előző lapokon. Sorszélessége változó: 4—10 mm. Sorszám 15.

A z í r á s.

A kódex több kéz írása. Ezt már azok az eltérések is sejtetik, melyek a könyv lapbeosztásában mutatkoznak. Az első 36 lap írása kapcsoltba átmenő rideg barátgót. Sok benne a kereken hajlított vonás, a többnyire kistestű betűk gyakran jobbra dőlnek: lendületes, gyors férfi könyvírás, mely nem nagyon törekszik a díszes külsőre. Érdekes sajátága, hogy a *d, l, r, y, z* betűk több formában szerepelnek benne. A zsoltárok kezdőbetűi nagyobb testű díszesebb, az egyes versek kezdőbetűi kisebb egyszerűbb vörös uncialisokkal vannak írva. A 7. lapon a XXXIII. zsoltár kezdőbetűje zöld festékkel is volt ékesítve. A leíró a rubrumot szokás szerint a szöveg megírása után pótolta az üresen hagyott helyekre. A 33. lapon azonban, jóllehet ott van az emlékeztető *n* betű, a rubrum mégis elmaradt. — A 37—176. lapig a könyv másik kéz írása. V o l f úgy véli, hogy ez az utóbbi kéz írta az elől elpusztult részt is, „mivel a felső bal sarka maradt 21 levél világosan az ő vonásait mutatja“ (i. h. XXXVI. l.). V o l f nyilvánvalóan tévedett. A V o l f tól elsőnek nevezett kezét most már másodiknak nevezzük. E m á s o d i k írás biztos kézre valló, fegyelmezett, energikus rideg barátgót férfiírás, melynek következetes szép formái szembeötlő módon elütnek az első kéz vonásaitól. E második kéz egyes szövegrészeket vörössel ír. V o l f kiadásában ezek ritkítva vannak szedve. Nincs azonban vörössel írva a 164. lap alján levő szövegrész, csak vörössel aláhúzva. A *Te Deum laudamus* még aláhúzva sincs.

A zsoldárok kezdőbetűi nagyobb, díszesebb vörös betűknek vannak írva, a versek kezdőbetűibe azonban csak megkülönböztető vörös vonal van behúzva. Az egyes éji vigyázatok első zsoldárának kezdőbetűje nagyobb a többi zsoldárkezdő betűnél. A 60. lapon azonban valami okból a kezdőbetű megfestése elmaradt. Teljesen hiányzik a rubrum a 172. laptól kezdve egészen a második kéz írta rész végéig. — A 177—88. lapig a kódex egy *harmadik* kéz műve. Ennek írása rideg, kiforrott következetes; néha meg-megremegő vonásaiból idősebb kézre lehet következtetni. Mind kis-, mind nagybetűinek formája lényegesen különbözik az első és második kézétől. Más koloztori iskola írásmódja lehet ez. Az egyes részeket kezdő díszesebb nagybetűk itt is vörösek. Az egyes verseket kezdő, de néhány egyéb nagybetű is vörös vonással van kiemelve. A 182. lap 3., 4. és 5., a 185. lap 2. és 11. sorában a javítások feketével és vörössel is vannak írva. A többi vörössel írt szót *Volf* kiadásában ritkítva szedette. — A 189—98. lapig terjedő rész egy *negyedik* kéz írása. A ridegen egymás mellé rakott szétnyílt betűk, a hurkolások és elhúzások jellegzetes apáca-írássá teszik. A nagy kezdőbetűk, az aláhúzás, az áthúzások, a szavak között látható elválasztó vonalak vörösek. A szöveg nagybetűi díszítve vannak vörössel. *Volf* a miniummal írt szavakat itt is ritkítva szedette. Nincs azonban vörössel írva a 189. lapon *Jesus maria*, a 198. lapon az ötödik sorban viszont vörös az *utan* szó. — A 199—222. lapig terjedő szöveget egy *ötödik* kéz írta. Betűi formájukban hasonlítanak a harmadik kéz betűihez, de nehezebb, megnyúlt alakjuk, bizonytalan rendjük és íráshibái gyakorlatlan íróra vallanak. E kéz írásának a harmadikéhoz való hasonlóságát *Volf* is észrevette, és kódexkiadásához írt bevezetésében (XXXV. l.) azt mondja, hogy az egész Passió a harmadik (*Volf*nál második) kéz írása. *Csüry* tévesnek tartja *Volf*nak ezt a megállapítását és úgy véli, hogy a 222. lap negyedik soráig bezárólag a szöveget egy másik kéz írta, és csak innen vette át újból az írást a harmadik (*Volf* szerint második) kéz (i. m. 98). Az ötödik kéz írta részben nincsenek vörös nagy kezdőbetűk. A szöveg nagybetűinek javarésze azonban díszítve van vörös vonásokkal. A 210. lap utolsóelőtti sorában az *edes* szó vörössel van javítva. A 212. laptól a rubrum teljesen elmarad. — A 222. lap ötödik sorában egy *hatodik* kéz folytatja az írást. A betűk formájukban nagyon hasonlítanak az előző kéz betűihez, úgyhogy *Volf* nem is vett itt észre kézváltozást. A széles, egyenetlen vonások, a betűk változó nagysága, kerekése, a sorokban fel- és lecsúszó bizonytalan rendje, valamint az az eltérés, melyet némelyik betű (*g, h, k*) írásában tapasztalunk, kétségtelenné teszik, hogy

más kéz írásával van dolgunk. Megerősíti ezt a tinta színében és a rubrum ismételt alkalmazásában bekövetkezett változás is. Feltűnő, hogy a hatodik kéz írta szövegben az előkerülő nagybetűk jó része teljesen vörössel van írva. Némelyik ilyen nagybetű előtt a kettőspont is vörös. Fekete nagybetűt vörös vonással díszítve csak a 222—3. lapokon találunk. A 226. lapon az 1., 2. és 11. sorban a javítás, a 222. lapon két szó (V o l f nál ritkítva) vörössel van írva. — A 227. lapon a harmadik sortól kezdve a könyv kisebb betűkkel és halványabb tintával készült, mégsem találunk elég okot arra, hogy e végső sorokat újabb kéz írásának tartsuk. A sorok folyékonyabb menete, a jobban dőlő betűk a *g* és *y* betűk elhúzott szárai s néhány ligatura csak az írás szabadabb, gyorsabb voltára mutatnak. Mint V o l f, C s ü r y is úgy gondolja, hogy a kódex végén a harmadik (szerintük második) kéz ismét átveszi az írást, csakhogy V o l f az ötödik és hatodik, C s ü r y csupán a hatodik kéz esetében gondol erre (i. m. 101. l. 3. jegyz.). Kétségtelen, hogy e három írás formákban közel áll egymáshoz, viszonyukat azonban inkább a tanító — tanítványok viszonyával jellemezhetnők. Mind a hat kéz meglétét különben helyesírási és nyelvi tények is bizonyítják.

A kódexben későbbi kezektől származó bejegyzések is vannak. Legrégebbieknek látszanak azok a sorok, melyeket a 41—164. lapig javarészt a lap alsó szélére, néha a felsőre is, folyóírással vetett a könyv egyik olvasója. Férfi-írásnak tetszik. E bejegyzéseknek nem sokkal a könyv elkészülte után kellett megtörténniök. Az írás, jellege szerint, a XVI. század elejéről való lehet. V o l f kiadásában ez apró betűvel van nyomtatva. V o l f azt hiszi, hogy e lapszéli jegyzetek a második (V o l f nál első) kéztől erednek, de nyelvre nézve a zsoldároknál sok tekintetben fiatalabbak (i. h. XXXVII. l.). C s ü r y más kéz írásának nézi (i. m. 101). A 188. lap felső szélére írt *Maria*, valamint a felső és alsó tábla belső oldalára írt régies vonású szavak ugyancsak a XVI. századból származóknak látszanak. A XVIII. század első feléből való A p o r P é t e r öreges névbeírása. A XIX. század elejéről származnak a 102. lap külső szélére, valamint a 188. és 228. lapra írt kifakult bejegyzések. A felső tábla belső oldalán három sorban C s e r e y F a r k a s keze írását látjuk (V o l f i. h. XXXVIII. l.).

A t i n t a.

A régiak kedvelt tintája volt a gubacstinta (vö. W. W a t t e n b a c h i. m. 140 kk.). Ennek elkészítéséhez szükséges vasgálicot úgy nyerték, hogy kénsavban bizonyos ideig vasszegeteket áztattak. Ha a ka-

pott vasgálicban kénsav maradt vissza, akkor ez a tintával a papirosra kerülve, azt elszenesítette. Mikor a papiros később átnyirkosodott, a kénsav szétszivárgott a betűk közötti területekre és azt is megbarnította, illetőleg szétmarta. Így történt meg, hogy a kódex leveleiből egész darabok esnek ki, a hajtások tele vannak fekete porral, a betűk kormoznak. A pusztulásnak ez a kémiai folyamata idővel mindinkább előrehalad. A kódex V o l f idejében még jobb állapotban volt, mint ma. A kénsav a kódexet — dr. Zsivny Viktor múzeumi igazgató úr szíves tájékoztatása szerint — bármilyen gondos őrzés mellett is tovább marja mindaddig, míg száraz ammonia-gázzal nem közömbösítik. — A negyedik kéz koromból készült tintát használ. A 186—9., 199. lapokon, valamint a felső tábla belső oldalán látható nagy tintafoltok, bár színük hasonlít a negyedik kéz tintájához, későiek, mert a 188—9. lapok között található levélmaradványokon való elhelyezkedésükből meg lehet állapítani, hogy e levelek kivágása után kerültek a könyvbe. A vörös betűk miniummal íródtak. A harmadik kéz piros festékébe takarékosági célból vörös vasokkért is keverhettek.

A k ö n y v ö s s z e t é t e l e.

Mint több más kódexünk, az Apor-kódex is colligatum. Első fele sexterniókból, a második fele quaterniókból áll. Az első rész 12 fasciculusával önálló könyvet alkotott. Az utolsó sexternió utolsó levelének gyűrött, szakadozott és szennyes volta arra mutat, hogy hosszabb ideig a könyv legutolsó levele volt. A kódexnek ekkor még kötetlennek kellett lennie, mert a ma is meglevő kötésen kívül más kötés nyomát sehol nem találjuk. A könyvnek ezt a részét a XVI. század legelején, esetleg már a XV. század legutolsó éveiben két férfikéz írta. Üresen maradt azonban a XII. fasciculus második fele: itt később más, talán már női kéz folytatja az írást. A sexterniókat követő nyolc fasciculus nem alkotott önálló könyvet. Ezeket, mint kisebb kéziratokat bizonyára könnyebb kezelhetőség végett hozzákötötték a zsolttárok tartalmazó testesebb könyvhöz. Hogy a kivágott három quaternión canticum, könyörgések, collecták lehettek-e, mint amire G á l o s R e z s ő gondol (Legrégibb bibliafordításunk. Bp., 1926. 12—3, 15), nem tudhatjuk, mert eredetileg nem tartoztak a zsolttáros könyvhöz. Mutatják ezt e rész vízjegyei is, melyek különböznek a kódex minden más vízjegyétől. A három jeles szolgáltatásról szóló rész és a Passió sem tartoznak össze. Az első egy önálló quaterniót foglal el, a második új fasciculus első lapján kezdődik. Vízjegyeik különböznek. A 197. lapon látható tűszúrások a 198-ikon nem folytatód-

nak. Egy ugyan folytatódik, sőt a 199—211. lapig a külső margóvonalon fekszik. Ez a szúrás azonban nem a kódexíróktól ered, hanem feltétlenül egy kései kéz műve, és akkor keletkezett, mikor már a könyv a mai rongált és szétesett állapotában volt: a lapok különböző helyén levő tűszúrta lyukak a 151. laptól, — mert itt kezdődnek, — a kódex végéig pontosan egymás alá kerülnek, ha a könyvet kinyitjuk, és a levelek természetes fekvésük szerint egymáson nyugosznak.

A quaterniókra írt szöveg női kezek munkája. A három jeles szolgáltatásról szóló részről megállapítható, hogy premontrei apáca írta (Timár Kálmán, Prémontrei kódexek. Kalocsa, 1924. 31): valószínű, hogy a kódexet premontrei apácák köttették össze. Megerősíti ezt a feltevést az is, hogy a kódexet abban a könyvkötő műhelyben köttették, amelyben az 1519-ben írt, feltétlenül premontrei eredetű Lányi-kódex kötése is készült. A kötés ideje a XVI. század tízes éve, helye talán Buda volt.

A könyv sorsa.

A kódex nevét első névszerint ismert tulajdonosától, báró Apor Péter írótól, illetőleg az Apor családtól vette. A könyv a múlt század derekán Pünkösti Gergelyné báró Apor Zsuzsanna ajándékából a Cserey család birtokába került. Később özv. Cserey Jánosné Zathureczky Emília a tőle alapított imecsfalvi Székely Múzeumban helyezte el megőrzésre, majd midőn az Székely Nemzeti Múzeummá alakult át, oda is ajándékozta. Vasady N. Gyula, az imecsfalvi Székely Múzeum őre 1878. március 19-én a M. Tud. Akadémia kérésére tudományos használat végett a kéziratot Budapestre küldte; onnan az két és fél év múlva Sepsiszentgyörgyre, a Múzeum új székhelyére került.

A könyv régi sorsára csak következtetni tudunk. A kódex fértikezettől írt első része mint önálló psalterium premontrei apácák birtokába jutott. Ezek azt, valószínűleg a XVI. század második évtizedében néhány kolostorukban készült kisebb kézirattal összeköttették. A kötetet egy budai mester készíthette, aki később a Lányi-kódexet is kötötte. A kolostor, amely budai könyvkötő műhelyben dolgoztatott, bizonyára Buda közelében feküdt. Timár Kálmán azonban azt mondja a Lányi-kódexről, hogy az Somlyóvásárhelyt készült, és alapjául egy régebbi ordinarium szolgált, melyet a szegedi Szentlélek-kolostorból 1511-ben Somlyóvásárhelyre átköltözött premontrei apácák vittek magukkal (i. m. 26—7). De nyilván téved, mert a kódex 291—2. lapján a követ-

kezőket olvassuk: „Mynd zentek napian, Patronus napyan, (a zent lampert nalatok) Zent yfthwan kyral . . . napian . . . kel kethzer || Benedictufra es magnificatra Antifonat mondany“. A *nalatok* szó bizonyítja, hogy a könyvet nem a somlyóvásárhelyi kolostorban írták, amelynek csakugyan Szent Lampért volt a védőszentje (K a r á c s o n y i, MNy. XVII, 150, Rupp, Magyarország helyrajzi története. Bp., 1870. I, 344), hanem valamelyik másik premontrei kolostorban. A kódexben nem sokkal alább azonban ezt találjuk: „az boldog azon orayth . . . Mynd zentek napian Egyhaz zentfege napian Patronusoknak, Nalatok zent leleek napian . . . nem kel karba mondany“ (293. l.). V o l f arra gondol, hogy itt egy templom különböző oltárainak védőszentjeiről van szó, és azért nem is határozza meg a kolostort, amelynek számára a kódex készülhetett. (Nytár. VII. k. XLVII. l.) Azt hiszem, hogy ez a következtetés az ordinarium átírójának figyelmetlenségén alapszik, és egyúttal annak is bizonyítéka, hogy az átdolgozás alapjául szolgáló ordinarium csakugyan a szegedi kolostor számára készült, amely Szentlélekről volt címezve (T i m á r i. m. 7), de nem Szegeden, hanem valahol másutt. A Lányi-kódex írásának helyére következtethetünk a következő sorokból: „Zent gyergy Martyrol eztergomy egyhaztol duplexnek kelly Tartanwnk mert a melly pyfpefeg alat lakwnk A myt || oth yllenek, nekönk ys illew az“ (185—6. l.). Vagyis nemcsak az a kolostor, amelynek számára készült az ordinarium, hanem az is, ahol azt írták, az esztergomi egyházmegyéhez tartozott. Ez a hely pedig a Nyulak szigetén levő premontrei kolostor lehetett.¹ E mellett szólnak a kódex következő sorai is: „Byzonnyal twdjatok hogy az Concede nos ygy kellene Mondanotok Mert az zent domonkos apacyayt halotham hogy ygy Mongyak con || cede nos famulas tuas quefumus domine deus Merth az famulos ferfyat illet“ (100—1. l.). Célzás lehet ez a közelben levő dömés apácakolostorra.

Talán nem tévedünk, ha ezek után azt állítjuk, hogy kezdetben az Apor-kódex is a nyulakszigeti premontrei apácák tulajdona volt, és azok köttették be Budán.

Az Apor-kódex további sorsa, vándorlása természetesen összefügg birtokosai, a nyulakszigeti premontrei apácák hányatott életével, és párhuzamos a Lányi-kódexével. A török elől menekültek a margitszigeti

¹ Somlyóvásárhely legalább is 1395 óta az esztergomi érsekséghez tartozott, mert a pápa kivette a veszprémi püspök joghatósága alól (K a r á c s o n y i i. h.); a margitszigeti premontrei prépostság egyenesen az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott (T i m á r i. m. 6).

apácák is. Tették ezt a dömések 1536-ban (R u p p i. h. 106), és tehet-
ték a premontreiek is (Ö r i G. Gy ö r g y, Margitsziget történelme.
Kassa, 1875. 55). Talán ők azok, akik 1544-ben elfoglalják az elhagyott
mórichidai monostort (T i m á r i. m. 9). A mórichidai apácák 1553-ban
Ferdinánd királytól engedélyt kapnak, hogy a török elől átköltözhesse-
nek a vásárhelyi kolostorba (L u k c s i c s P á l, A vásárhelyi apácák törté-
nete. Veszprém, 1923. 38). A század végefelé együtt menekülnek mind-
két kolostor apácái észak felé. A vásárhelyiek a pozsonyi, a mórichidaiak
valószínűleg a nagyszombati klarisszáknál találnak menedéket. A vásár-
helyiek 1585-ben már Pozsonyban laknak (T i m á r i. m. 14). 1600-ban
a vásárhelyi monostor birtokait a Pozsonyba menekült óbudai, 1601-ben a
mórichidaiakét a nagyszombati klarisszák kapják meg. Az óbudai apátnő
ezután a vásárhelyi, a nagyszombati a mórichidai apátnő címét is viselte
(L u k c s i c s i. m. 41, T i m á r i. m. 15). Így került a Lányi-kódex, és
kerülhetett az Apor-kódex Pozsonyba vagy Nagyszombatba. A menekü-
lők utakra bizonyára mindig magukkal vitték zsoldáros könyvüket és ordi-
nariumukat. Talán nem véletlen az sem, hogy az Apor-kódex Passiója
latin eredetijének kézírata ma a pozsonyi káptalan könyvtárában van.
G r ó f A p o r I s t v á n († 1704), b á r ó A p o r P é t e r nagybátyja
és gyámja 1698-ban kelt végrendeletében úgy rendelkezett, hogy alapít-
ványa egy részének kamatait egy ideig a pozsonyi és nagyszombati nő-
szerzetek kapják. A nagyszombati klarisszák ebből 1000 forintot 1710-ben
fel is vettek. Lehet, hogy e kapcsolat révén jutott a sok viszontagságon
átesett, nagy utakat megtett zsoldáros könyv az Apor családhoz
(G u l y á s P á l, Magyar írók élete és munkái. Bp., 1939. I, 693.
J a k a b E l e k, Apáca-klastromok Erdélyben: Magyar Történelmi Társaság
XIII, 75, T i m á r i. m. 31).

Az irodalomban a kódexről először 1878-ban történik említés (A
M. Tud. Akadémia Értesítője XII, 70, T o l d y F e r e n c, A magyar
nemzeti irodalom története a legrégebb időktől a jelenkorig rövid előadás-
ban.⁴ Bp., 1878. 31). Apor-kódexnek először V o l f nevezi (Nyelvemlék-
tár. VIII. Bp., 1878—1881).